

МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ СІМЕЙНИХ КОНФЛІКТІВ

О. С. КОЛЕСНИКОВ
О. С. БОРОДІНА
Г. О. МУЛЯРЧУК

Вступ. Унікальність сімейних відносин зумовлює не тільки специфіку виникнення і перебігу конфліктів у сім'ї, а й особливим чином відбивається на соціальному та психічному здоров'ї всіх її членів. Сімейні конфлікти — це протистояння між членами сім'ї на основі зіткнення протилежно спрямованих мотивів і поглядів.

До проблем молодшої сім'ї зверталися такі науковці, як: А. Макаренко, В. Постовий, Т. Алексєєнко, О. Черкасова (формування педагогічної культури батьків); В. Сухомлинський, З. Зайцева, Д. Луцки, В. Кравець, В. Стахневич (підготовка молоді до сімейного життя); А. Алексюк, І. Зверєва, А. Капська, Л. Коваль, А. Терещенко (науково-педагогічні засади існування системи соціальних служб для молодшої сім'ї); Н. Гордєєва, А. Бєсєдін, О. Безщотнова, Н. Лавриченко (девіації сімейно-шлюбних відносин), А. Дмитренко, А. Обозова, Ю. Олейник (психологічні фактори подружньої сумісності).

Аналіз стану теоретичного аспекту досліджуваної проблеми виокремлює напрямки, за якими здійснюються дослідження сімейних конфліктів: функції сім'ї та їх вплив на сімейну взаємодію (А.І. Антонов, І.В. Гребеніков, Е.І. Ейдєміллер, В.М. Медков, А.Г. Харчев, В.В. Юстіцкіс); типологія сімейних конфліктів (І.В. Ващенко, С.М. Ємельянов, С.Л. Марков, В.О. Сисєнко, С.Г. Шуман); психотравмуючі наслідки сімейних конфліктів (М. Пезешкіан, Є. Потапчук, Б. Хасан); місце та роль психологічного консультування та психотерапії при розв'язанні сімейних конфліктів (Л.Ф. Бурлачук, Б.І. Хасан, Б.Г. Херсонський).

Мета статті полягає в тому, щоб на аналізі вітчизняних та зарубіжних вчених дослідити явище конфліктів в сімейних стосунках.

Результати дослідження. Сімейні стосунки засновані на зобов'язаннях один перед одним, перед собою і перед суспільством. Кожен із подружжя може розуміти свої зобов'язання або зобов'язання партнера по-різному, ігнорувати їх, примушувати іншого партнера до виконання і так далі. Часто шлюб стає майданчиком для маніпулювання один одним і підміни загальних цілей на особисті. Сімейні стосунки формуються здебільшого на основі досвіду батьківської сім'ї кожного з подружжя, і надзвичайно рідко — на основі зрілих уявлень і реалістичних побажань кожного з партнерів. Це стає приводом для сімейних конфліктів.

Конфлікти бувають відкриті або приховані. Відкриті конфлікти приймають форму сварки, скандалу, бійки. Приховані ж конфлікти не мають яскравого зовнішнього прояву, це внутрішнє невдоволення, але їхній вплив на подружні відношення не менш відчутніший, ніж відкритих. Психологічні особливості конфліктів у сім'ї виражається в тому, що психічний стан подружжя може перейти в стрес, тож може спотворювати психіку людини. Загострюються негативні переживання у духовному світі людини, може настати стан спустошеності.

Конфлікт, частіше за все, викликається якоюсь складною для подружжя проблемою. Конфлікти є специфічними для різних стадій розвитку сім'ї. Найбільш істотна роль конфлікту в період формування сім'ї, коли люди тільки починають пристосовуватися один до одного. Саме на цьому етапі важливо визначити способи та шляхи вирішення конфліктних ситуацій. На першому етапі розвитку сім'ї, коли закладається система цінностей і формується сімейна мікрокультура, важливу роль відіграє функція дозвілля. З народженням дитини з'являються нові проблеми, що потребують вирішення, особливе значення набувають господарсько-побутова і виховна функції. На етапі дорослішання дітей, виходу подружжя на пенсію відносини в родині теж змінюються, і конфлікти мають інший ґрунт.

Конфлікти у психології, зазвичай, тлумачаться як зіткнення двох чи більше сильних мотивів, які не можуть бути задоволені водночас. Відомий російський дослідник Б.І. Хасан визначає конфлікт як таку специфічну організованість діяльності, у якій суперечність утримується в процесі його (конфлікту) вирішення [10]; С.М. Ємельянов визначає конфлікт як відношення між суб'єктами соціальної взаємодії, яке характеризується їхнім протистоянням на основі протилежно спрямованих мотивів чи суджень [5]; Н.В. Гришина розглядає конфлікт як біполярне явище — протистояння двох начал, яке виявляє себе в активності сторін, спрямованій на подолання суперечності, до того ж сторони конфлікту представлені активним суб'єктом (суб'єктами) [4].

Американські дослідники Д. Рубін, Д. Прут та Сунг Хе Кім зазначають, що термін «конфлікт» застосовують тепер занадто широко, що може призвести до втрати ним статусу однозначного поняття. Вони дотримуються думки, що в основі конфлікту лежить сприймання розбіжностей інтересів або переконання сторін у тому, що їхні прагнення не можна задовольнити одночасно [7]. Українські вчені Г.В. Ложкін та Н.І. Пов'якль розглядають конфлікт як зіткнення різноспрямованих сил (цінностей, інтересів, поглядів, цілей, позицій) суб'єктів — сторін взаємодії, наголошуючи на тому, що поняття різноспрямованості ширше за розуміння протилежності спрямованості, що дає можливість зняти обмеження розуміння проблеми та усунути елемент антагонізму [7].

Сімейний конфлікт визначається Т.В. Андрєєвою як «різке загострення суперечностей двох членів сім'ї, їх боротьба між собою, відстоювання своєї думки у процесі розв'язання певної проблеми, яка є особистісно значимою для кожного учасника сімейного конфлікту» [2].

К. Левін розрізняв три основні випадки конфліктних ситуацій, пізніше К. Ховленд і Р. Сірс додали ще один випадок:

1) конфлікт «устремління — устремління», що означає, два об'єкта чи цілі, причому обидва володіють позитивною і приблизно рівною валентністю; при цьому, не можна володіти та прагнути до обох, а необхідно зробити вибір між двома можливостями;

2) конфлікт «уникання — уникання — ситуація, коли доводиться вибирати між двома приблизно рівними шкодами;

3) конфлікт «устремління — уникання» означає, що одне і те ж одночасно притягує і відштовхує;

4) конфлікт «подвійного устремління — уникання», тобто вибір між двома варіантами, кожен з яких має, як позитивні, так і негативні сторони [8]

Н. Міллер висунув шість гіпотез щодо пояснення конфлікту:

1) тенденція устремління тим сильніша, чим більша відстань до цілі;

2) тенденція уникання тим сильніша, чим ближча відстань до небезпечного стимулу;

3) градієнт уникання зростає швидше, ніж градієнт устремління;

4) у разі конфлікту між двома несумісними реакціями перемагає більш сильний;

5) висота градієнта устремління чи уникання залежить від сили потягу, на якому ґрунтується і той, і другий;

6) сила тенденції підкріплення реагування зростає разом з кількістю підкріплень, допоки не досягати максимального плато навічіння [11].

Градація К. Левіна, К. Ховленда, Р. Сірса, та своєрідне пояснення до неї Н. Міллера, є спробою раціонального тлумачення ефективності конфліктної ситуації. Запропонована теорія має прогностичну цінність, оскільки розкриває найвірогідніший поведінковий механізм. Але будь-який вибір усе ж найчастіше зумовлює наступне дисонансне розчарування у ньому. Оскільки сам вибір своїм нехтуванням інших актуальних устремлінь закономірно призводить до наступного конфлікту.

Ф.Є. Василюк виокремлює три головні парадигми тлумачення конфліктної ситуації, це:

1) одночасна актуалізація двох чи більше мотивів;

2) конфлікт як наслідок існування альтернативних можливостей реагування;

3) зіткнення цілей, ідей, бажань, словом, тобто когнітивних ситуацій [3].

Ф.Є. Василюк доводить про можливу єдність цих трьох парадигм — «... ці три парадигми розгляду конфлікту зливаються в окремих авторів у компромісні «синтагмічні» конструкції, і якщо конкретні втілення можливих поєднань найчастіше виявляються еклетичними, то сама ідея подібного синтезу виглядає дуже перспективною: і справді, адже за трьома названими парадигмами легко вгадуються три фундаментальні для розвитку сучасної психології категорії — мотив, діяльність і образ, які в ідеалі мають органічно зливатися у кожній конкретній теоретичній конструкції» [3].

Н. Смелсера стверджує, що конфлікт є способом виходу із невизначених умов діяльності: конфлікт — визначений, хоч і неуспішним, вихід із невизначеної ситуації. Саме невизначеність, на думку Н. Смелсера, призводить до неконтрольованих афективних дій: відчуття невизначеності шляхом ефективності діяльності перетворюється на визначеність. Симптоматично — невтішна визначеність може бути прийнятнішою для людини, зручнішою для людини, ніж невизначеність. Саме це констатоване Н. Смелсером явище і може бути підтвердженням про визначеність культури, діяльності та мовлення і неадаптованості людини до її рефлексії, рефлексії невизначеності; нагадаємо, що зіткнення з невизначеністю призводить найчастіше до її рефлексії у визначених, амбівалентних категоріях, що, в свою чергу, має наслідком перманентний мотиваційний дисонанс. Зокрема, Н. Смелсер обґрунтовує: «в ситуації невизначеності людина знаходиться у стані збудження тому, що вона не знає, чого вона повинна боятися, а коли вона переходить в істеричний стан, вона принаймні думає, що вона знає, де джерело небезпеки» [9].

Відомий російський конфліктолог А.Г. Здравомислов розглядає саме визначений, однозначний, найчастіше у формі вибору, підхід до вирішення конфліктної ситуації як детермінанту наступних конфліктів: у звичайний спосіб вирішення конфліктів — причина конфліктів. «Багатогранність «знятого» вирішеного за певних умов конфлікту» в новій ситуації зумовлює «продовження існування попереднього конфлікту, але вже в іншій формі» [6].

Сімейний конфлікт можна розглянути як концепцію мозаїчного поєднання. Для початку розглянемо дві концепції мозаїчного поєднання. Одна з концепцій належить А. Молю. Він підкреслює, що явище мозаїчного поєднання органічно властиве сучасності. І характеризується наявністю, багатоманіття окремих не пов'язаних, незалежних одне від одного «шматочків», між якими встановлюються випадкові зв'язки. Але ці зіткнення не ведуть до появи жорстких, впорядкованих конструкцій, а скоріше, навпаки, нагадують хаотичні нашарування. Як зазначає А. Моль, все «складається із розрізнених обривків, пов'язаних простими, суто випадковими відносинами... Ці «обривки» не утворюють структури, вони володіють силою зчеплювання, яка не гірше старих логічних зв'язків надає екрану знань певної щільності, компактності» [8].

Інша концепція належить Н.Т. Абрамовій. Суть її концепції зводиться до виведення дієвості, доцільності як системотворчої. Цей стрижневий елемент розглядається Н.Т. Абрамовою як сторонній, зовнішній щодо поєднуваних систем. Теза про «зовнішність» узгоджувального елемента запозичена автором з концепції датського фізика Н. Бора та теорії ергономіки [1].

Що стосується феномену мозаїчного сімейного конфлікту, то він характеризується амбівалентним ставленням до партнера. Водночас, людина може ставитись до іншої людини з повагою та злістю, з лю-

бов'ю та ненавистю, з ніжністю та роздратуванням. Це дуже складний конфлікт, оскільки він у своїй багатоманітності до деякої міри є невизначеним. Така мозаїчність може переноситися і на стосунки між подружжям. Сплав цієї спільності й розрізненості — створює всю непросту мозаїку подружніх відносин. З одного боку, особистості потрібно, щоб у нього було якомога більше спільних інтересів з близькою людиною, щоб у них «римувалося» якомога більше сторін душі. З другого, чим більш розвиненою є людина, тим своєрідніше її смаки, уподобання, звички, погляди. Сама психологія людини — індивідуальності унеможливорює, щоб у людей збігалися всі інтереси або хоча б основні сторони характеру. Між полюсами цієї суперечності і балансує у кожній парі сплав схожості й несхожості.

Сім'я прагне до певності соціальних установок і орієнтацій. Це може набуватися шляхом ігнорування неприйнятних цінностей і соціальних вимог. Зіткнення вербальних систем може породжувати також конфлікт. Відбувається не поєднання, а боротьба за домінантність, кожен з партнерів намагається витіснити іншого, домагається пріоритетності, визначеності. Це ускладнює процес розвитку, самопізнання, формування особистості, породжує психологічну роздвоєність. Неможливість створення адекватного образу себе в сім'ї, обертається внутрішньою агресивністю. Втечею від якої стає агресивність соціальна по відношенню до неприйнятих цінностей, мови, культури. Але витіснена деструктивність повертається впливом соціально-психологічної атмосфери: трансцендентне знову стає іманентним.

На відміну від конфлікту, іншим способом пристосуватися до культурної дихотомності є психологічна невизначеність. Культури мають прийматися цілісно, що досягається не тільки і не стільки шляхом пошуку прийнятного, подібного, так званих «точок стикування», що, звісно, передбачає й існування «точок віддалених», які в умовах найменшого конфлікту перетворюються із знехтуваних у визначальні. Явища, у даному випадку мови, культури, приймаються не подрібненими залежно від суб'єктивних вподобань, а як неподільні, самоціннісні, самодостатні, визначені системи. Поєднання відбувається у мозаїчній формі. Саме мозаїчне, несуперечливе поєднання є одним із основних критеріїв сімейної толерантності.

Конфлікти можна розділити на два типи в залежності від їхнього розв'язання. Конструктивний — являє собою певне терпіння у відносинах один до одного, витримку і відмову від образ, приниження, пошуку причин виникнення конфлікту, взаємна готовність до ведення діалогу, старання змінити сформовані відносини. І як підсумок: налагоджуються доброзичливі відносини між подружжям, спілкування стає більш конструктивним.

Деструктивний — являє собою образи, приниження: прагнення «насолити», більше провчити, звалити провину на іншого. І як підсумок: зникає взаємна повага, спілкування один з одним перетворюється в обов'язок, часто неприємний.

Попередження і вирішення сімейних конфліктів слід розглядати як основні види діяльності з управління такими конфліктами. Часто при вирішенні сімейних конфліктів користуються послугами посередника. Попередження сімейних конфліктів залежить від усіх членів сім'ї, перш за все від подружжя. При цьому слід мати на увазі, що деякі дрібні сімейні сварки можуть мати позитивну спрямованість, допомагаючи прийти до згоди щодо спірних питань і запобігти більш великий конфлікт. Але в більшості випадків сімейних конфліктів допускати не слід. Основні шляхи попередження сімейних конфліктів залежать від потенційних суб'єктів конфліктної взаємодії.

Висновки. Узагальнюючи вище наведене, ми можемо стверджувати, що конфлікт — невичерпний об'єкт пізнання, про який не можливо дізнатися абсолютно все. Справжні причини конфлікту складно виявити через різні психологічні моменти. У будь-якому конфлікті раціональний початок прихований за емоціями, справжні причини можуть бути надійно приховані та психологічно захищені в підсвідомості й проявлятися на поверхні тільки у вигляді прийнятних для Я-концепції мотивів, причинами ще можуть бути невлучними через так званий закон кругової причинності сімейних стосунків, який проявляється й у подружніх конфліктах.

Перспективи подальших досліджень полягають у визначенні загальних чинників особистісного самоздійснення в сім'ї за допомогою конструктивних конфліктів і розробці системи психологічних заходів, спрямованих на психологічну підтримку в ситуаціях сімейних конфліктів.

Список використаних джерел:

1. Амбратова Н.Т. Мозаичный объект: поиски оснований единства // *Вопр. Философии*. — №2. — 1986. — С. 102–112.
2. Андреева Т.В. Психология современной семьи. Монография, — СПб.: Речь. 2005.
3. Василюк Ф.Е. Психология переживания // анализ преодоления критических ситуаций. — М.: Изд-во МГУ, 1984.
4. Гришина Н.В. Психология конфликта / Н. В. Гришина. — СПб.: Питер, 2002. — 464 с.
5. Емельянов С. М. Практикум по конфликтологии / Емельянов С. М. — СПб.: Питер, 2003. — 400 с.
6. Здравомыслов А.Г. Социология конфликта: Россия на путях преодоления кризиса: Учеб. пособие для студентов высших учебных заведений. — 2-е изд., дополненное. — М.: Аспект Пресс, 1995. — 317 с., с. 38
7. Ложкин Г.В., Повякель Н.И. Практическая психология конфликта: Учеб. пособие. — К.: МАУП, 2000. — С. 6–42.
8. Моль А. Социодинамика культуры. — М.: Прогресс, 1973. — 406 с.
9. Смелсер Н. Теории коллективного поведения. — М.: Наука, 1962. — 208 с., с. 85.
10. Хасан Б.И. Психотехника конфликта и конфликтная компетентность / Б. И. Хасан. — Красноярск, 1996. — 99 с.
11. Хекхаузен Х. мотивация и деятельность: В 2т.: Пер. с нем. — М.: Педагогика, 1986. — 408 с., с. 146–148.